

სხვსურთა ჯვარიონის მოგზაურობა თუშეთში

ხევსურეთში, სანამ საზაფხულო დღეობები, ათენგენობები, დაიწყებოდა, ორი კვირით ადრე, ხევსურთა ორი ჯვარიონი კარატისა და ხახმატის დროშების თანხლებით თუშეთში გადადიოდა და იქ, თითქმის ყველა სოფელში არსებულ თავისი სალოცავების, ხახმატის ჯვრისა და კარატის ჯვრის ნიშებს, თუშურად „სახევსუროებს“//„ხევსურთსალოცავებს“ მოილოცავდა. ამის შემდეგ, ხევსურეთში დაბრუნებული ჯვარიონი ათენგენობებს მთავარ სალოცავებში იხდიდნენ - კარატის ჯვრისას ლიქოკის ხეობაში, ჭალაის სოფელთან კოპალას მთავარ სალოცავში და ხახმატის ჯვრისას სოფელ ხახმატთან, გიორგი ნაღვარმშვენიერის სალოცავში.

ხევსურთა ჯვარიონი თუშეთში ოდითგანვე დადგენილი ერთი და იგივე გზით მიდიოდა და ბრუნდებოდა უკან. ეს მარშრუტი სპეციალურ ლიტერატურაში არის გამოქვეყნებული და მცირე სხვაობით ჩემს მიერ ჩანერილ მონაცემებს ემთხვევა. თ. ოჩიაურის ნაშრომის მიხედვით ხევსურთ ჯვარიონი ლიქოკის მთიდან გადმოდიოდა და ჯერ პირიქითს, შემდეგ ჩაღმას, ჭანჭახოვანს, გომენარს, გაუვლიდა და ნოვათაში ამთავრებდა თავის მოგზაურობას. მისივე მითითებით ეს მარშრუტი ემთხვევა ხალხურ ლექსში გადმოცემულ კოპალას თუშეთში მოგზაურობის მარშრუტს (ოჩიაური 1967, 58). სხვა მონაცემთა მიხედვით ჯვარიონის მოგზაურობის მარშრუტი ასეთია: „თუშეთისკენ ხიდოტანის ქედის გავლით გადაივლიდნენ ანუნთის უღელტეხილს, ჩაუყვებოდნენ პირიქითის ხეობას, მოილოცავდნენ თითოეულ სოფელთან არსებულ კარატის ჯვრისა და ხახმატის ჯვრის ნიშებს, გადავიდოდნენ ჩაღმის ხეობაში, მივიდოდნენ დალესტნის საზღვრამდის, სოფ. ჭერომდის, იქიდან შემობრუნებულნი, ჭანჭახოვნის ავლით, გავიდოდნენ გომენრის ხეობაში, ასევე მოლოცავდნენ გომენრის სოფლებთან

არსებულ „ხევსურთსალოცავენს“ და საბოლოოდ გადავიდოდნენ გომენრის ხეობის ბოლოს, ჯავახის ველზე. იქ სახევსურეთო გზის გადაღმა-გადმოღმა იყო კარატის ჯვრის და ხახმატის ჯვრის ნიშები. აქ თუშები ხევსურებს გაუმართავდნენ გასაცვილებელ სუფრას და ხიდოტან-ჰანუნთის გადმოვლით თუშეთში გადმოსულნი ალაზნისთავის გავლითა და ბორბალოს მთის ძირის გადავლით დაბრუნდებოდნენ ხევსურეთში, მიაბრძანებდნენ ხახმატისა და კარატის ჯვრების დროშებს თავ-თავიანთ ძირითად საბძანისებში“ (ცოცანიძე 2019, 123-124). ჩემს მიერ ჩანერილი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ჯვარიონის გადმოსვლა ხევსურეთიდან ბორბალოს მთით იწყებოდა და ბორბალოს მთის გადავლითვე მთავრდებოდა: ბორბალო, პირიქითის ხეობა, ჩალმისხევი სოფელ ქერომდის, ვიდრე დაღესტნის საზღვრამდის, ჭანჭახოვანი, გომენარი, ნოვათა, ჯავახის ველი, ალაზნისთავი და ბორბალო. შესაძლოა სხვადასხვა დროს ეს მარშრუტი ნაწილობრივ იცვლებოდა, ამ მხრივ საინტერესოა ცნობილი ხევსურული ლექსის (შანიძე 1931, 224-225; ოჩიაური 1967, 141-142) თუშური ვარიანტი, რომელშიც ასახულია კოპალას მოგზაურობა თუშეთში:

„ფანდურს დამიკარ ბერხუნდო, მიყვარდის სამძალიანი,
ნუ შემიდგები ძალზედა, თუ არ ხარ იმედიანი.
სადიდოეთოდ ნამოვედ, მთა გადმოვლაზე კლდიანი,
ხიდოტან გადმოვიარე ყირვნიან-მაღაზვრიანი.
ვეშაგურთის გორს ვესტუმრე მეცხვარე თექაიანი,
მიქა სახლს აგებებდა, ზედ ხურო ედგა ღვთიანი.
- ნილილ ჩამიდევ, მიქაო, მწყემსი მეცა ვარ ცხვრიანი.
ნილი ჩამიდვა მიქამა, მწყემსი ვეგონე ცხვრიანი.
ერთი ქვა მეაც შაუდევე, მკლავთით ვარ იმედიანი.
წყალზე ნამლალა მიქამა, ხელთ მომცა ვეშრაპიანი.
ჩილოსგორ ჩამომავალი ირემი ვიქენ რქიანი.
თუშებმა ჩამომაყარეს ფოცხვმაკრატელა თბიანი,
სიმურჩი გადავიჩქვიფე, რქისწვერთ გაიღეს ძგრიალი.
ტუტარიკ ამოვიარე, დამიხვდა ნარეკლიანი.

დიკლო-შენაქოს ჩავხედე, ყოჩ-ვერძი ზძოვდა რქიანი.
ჭერო მიმიცავ ყმათადა, მიყვარდის ულვაშიანი.
ომალოსკიდურ შემოვჯედ, მაშინ გავილი ბრიალი.
ხელი გამიბა მინანმა, მომყვების საფარვლიანი,
მოდმეიც აიქ ეტანა, შუბნური მათრახიანი,
ხელჩი ეჭირნეს კოჭობნი, სავსენი, ნავთისწყლიანნი.
ჭანჭახხთას ამოვიარე, გველ-მყვართ დაუდგა ღრიალი.
გორისძირ შემომენია გიორგი ბოვრაციანი.
ნისლისფერაიცი თან ხყვანდა, ფაფარომასკვლავიანი,
საით მიზდიხარ, კოპალავ, დაღალულ-პიროფლიანი?
მეცადლ გადამიყოლე, ენა მაქვ ლაქარდიანი“ (ცოცანიძე 2016,
9-10).

„ხევსურთსალოცავების“ ორივე ჯვარიონის ნიშები თუშეთის სამი თემის თითქმის ყველა სოფელშია - ჩაღმა, პირიქითსა და გომენარში. მხოლოდ წოვათის მთელ თემში, წოვათის მინდორზე, არის კოპალას ხატი (ბოჭორიძე 1993, 295). დიდ სოფლებში ორივე ჯვარიონის ნიშები იყო, პატარებში კი - თითო-თითო ან მხოლოდ კარატის, ან მხოლოდ ხახმატის. თუშეთში კარატის ჯვარიონი იმ სოფლებს შემოივლიდა, სადაც „კოპალე კარატის“ ჯვრის ნიში იყო, ხახმატის ჯვარიონი კი - იმ სოფლებს, სადაც „სახახმატოსი“. ხევსურთ ჯვარიონი თუშეთში იმდენ ხანს რჩებოდა, რა დროც „ხევსურთსალოცავების“ შემოვლას სჭირდებოდა, შემდეგ უკან ბრუნდებოდა. თუშეთიდან ნასვლის წინ, გომენრის ხეობის ბოლოს, ჯავახის ველზე წოვათისა და გომენრის თემის თუშები ხევსურების ჯვარიონს გასაცვილებელ სუფრას უშლიდნენ. ამ სუფრაზე პირველად ჯერ წოვათის თემის თუშების მიერ მიყვანილი, სამი წლის კურეტის მსხვერპლშენიერვის რიტუალი სრულდებოდა და შედეგ - გომენრელებისა. ასე გაისტუმრებდნენ თუშები ხევსურთ ჯვარიონს ხევსურეთისკენ. „ხევსურთმოეს“ მომსწრე თუშების გადმოცემით - „ხევსურები თუშეთში უიარალოდ, მარტო ხანჯლებით შემოდოდნენ, მთას გადასვლისას კი ისეთ სროლას ატეხდნენ, რო არემარე ქუხილით გაყრუდებოდა. თურმე თოფებს

და ხმლებს თუშეთში შემოსვლამდე ეხში მალავდნენ და გასვლი-
სას აისხამდნენ“ (ელიზბარიძე საბა, 85 წლის, სოფ. ქვემო ალვანი,
1979წ.).

ეთნოგრაფიული მასალებიდან ჩანს, რომ კარატისა და ხახმა-
ტის ჯვარიონი თუშეთში ადრე ცალკ-ცალკეც გადმოდიოდა. ბო-
ლოს კი, მე-19 ს-ის მეორე ნახევარსა და მე- 20 ს-ის შუა რიცხვე-
ბამდე უკვე ერთად გადმოდიან, რაც, როგორც ჩანს, ჯვარიონზე
ბორბალოსა და ნაროვანში მომხდარმა უცხოტომელთა თავდასხ-
მებმა განაპირობეს. ეს მოვლენები ეთნოგრაფიული მასალის გარ-
და ფოლკლორშიც აისახა.

ხევსურთ ჯვარიონს თუშეთისკენ მგზავრობის დროს შეიარა-
ლება აუცილებლად სჭირდებოდა, რადგან ეს მოგზაურობა მშვი-
დობიანი ყოველთვის არ იყო. მას დიდი ხიფათი ახლდა, ხშირი
იყო თავდასხმებიც, მათ ქვეყნის განაპირა ზოლში უხდებოდათ
გადაადგილება და საშიშროება მოსალოდნელი იყო. ამიტომ ჯვარ-
იონი თუშეთისაკენ კარგად შეიარაღებული მიემგზავრებოდა.
ჯვარიონზე თავდასხმები გადმოცემებში, ფოლკლორსა და ტო-
პონიმიკაშიც აისახა. ამ მხრივ საყურადღებოა ბორბალოზე, ტო-
პონიმად ქცეული ქვანაყარი - „ხახიკის ხახონის არგამაქცევის //
არგამაბრუნვის სამანი“. როგორც ცნობილია, ერთ-ერთი მოგზაუ-
რობისას ხევსურთა თორმეტკაციან ჯვარიონს ბორბალოს მთაზე,
თუშეთსა და ხევსურეთს შორის, სამოცკაციანი ქისტების მხედრო-
ბა დაესხა თავს. თავდასხმის მიზანი ჯვარიონისთვის დროშების
წართმევა იყო. მტრის სიმრავლემ, პირველ ჯერზე, ხევსურები
შეაკრთო. ეს რომ შენიშნა ჯვარიონის ერთ-ერთმა წევრმა, ხახიკის
ხახონმა, სასწრაფოდ უკანდასახევი გზა გადაკეტა: სიმბოლურად
„არგამაქცევის სამანი ჩადგა“ - ქვა აიღო და დააგდო შემდეგი სი-
ტყეებით - „ვინც ამას გასცდება სამი დღე ნულარ იცოცხლოსო“.
სამანის დარღვევა არ შეიძლება, ეს იცის ჯვარიონმა. როგორც
ცნობილია, სამანი წარმოადგენს სხვადასხვა შემთხვევის აღსანიშ-
ნავად მიწაში ჩასმულ ქვას (კანდელაკი 1988, 48). სამანი სხვადასხ-
ვანიირი იყო - საზღვრის, ძმობის, წყევლის, გაყრის... სამანის

დამრღვევი მკაცრად ისჯებოდა განგებისაგან, ღვთისაგან და ადამიანებისაგან. მისი დარღვევის ცოდვა და სირცხვილი გვარსა და შთამომავლობაზეც გადადიოდა...„სამანის ჩადგმა“ დროს ითხოვს და რიტუალიც ახლავს, მაგრამ ასეთ ექსტრემალურ სიტუაციაში, ხევსურთა ჯვარიონის წინაშე სიმბოლურად ჩაგდებულმა „არგამაქცევის სამანმა“ დიდი საქმე გააკეთა და მაშინ, მსხვერპლი თუმც დიდი იყო, თავად ხახონიც იქ დაეცა, მაგრამ დროშა მტერს არ დაანებეს და სამოცკაცციანი მტერი თორმეტკაცციანი ჯვარიონისაგან ძლეულ იქნა, რაც ხალხურ ლექსშიც აისახა:

„ხახიკის ხახონმ ჩაგიდგათ არგამაქცევის სამანი,
ვინც ამას გარმასცილდებით დღეიმც ნუ გიძესთ სამანი“
(ოჩიაური 1970, 92).

ხევსურთა ჯვარიონის თუშეთში მოგზაურობის შესახებ ცნობები ლიტერატურაში მაინც მწირია. ხევსურული პოეზიის შენიშვნებში ვხვდებით საყურადღებო ცნობას, რომელიც აკ. შანიძეს ჩაუწერია ბაბო ლიქოკელისაგან და სადაც ჯვარიონზე თავდასხმაზეა საუბარი: „მშვილდ-ისრობა ყოფილას, რო კარატის ჯვარიონთ თუშეთ უდენავის. ერთხან გზა შაუკრავის ქისტის ჯარს, სამოცი კაცი ყოფილა ქისტი, თორმეტი ლიქოკელი. უსროლავ ისარი ერთმანეცისა(დ). სამი ლიქოკელი მამკვდარა, სამოცისა სამ ქისტი ნასულა(ს)“ (შანიძე 1931, 425). იქვე ავტორი შენიშნავს, რომ „ერთი სათაურის ქვეშ გაერთიანებული ოთხი ლექსი ერთ ამბავს შეეხება“, რასაც შეიძლება არ დავეთანხმოთ, რადგან სინამდვილეში აქ თავდასხმის ორ შემთხვევაზეა საუბარი, რომელიც მოხდა ერთი ბორბალოზე და მეორე ნაროვნის ღელეზე, რაც გადმოცემების მიხედვითაც დასტურდება. თანაც ეს ორი ადგილი ერთმანეთისაგან საკმაო მანძილითაა დაშორებული. ისიც ცნობილია, რომ ჯვარიონმა ბორბალოზე მომხდარი თავდასხმის დროს დროშა არ დათმო და თავდამსხმელს სძლია. ნაროვნის ღელეზე კი, როგორც ჩანს „დროშას შეხსნეს ჯვარი“: „ნაროვნის ღელე გამიტყდა, დროშას შემისხნეს ჯვარია“ (შანიძე 1931, 63) გვამცნობს ხალხური მოლექსე.

ქისტების თავდასხმა ხევსურთ ჯვარიონზე თუშეთის სოფელ დოჭუს ფერხისაში სამღერ ჯვარულშიც აისახა. ამ ფერხისას მარხვაშემოის ლამეს, ლუდიანი სანდის გარშემო მღეროდნენ:

„ბორბლისთავს ციხეს აგებენ ბროლ-მარილას ქვისასა,
შიგდამიგ გალოს ატანენ გძელ-გძელსა მითხუმისასა,
არას გაგატანთ ქისტებო, დრომას კარატის ჯვრისასა.
მთა-მთა მოდიოდ კოპალე, ნაპირს მოამტვრევს მთისასა,
ჭალაზე მოდის ფინალე, ალთოს მონჩქლევს წყლისასა,
გიორგის გაღმარჯვებია, გიორგის გომენრისასა“

(იროდი ტომეს ძე ცოცხანიძე, 81 წლის, სოფ. ქვემო ალვანი, 1980წ.).

რადგანაც ქისტების ხევსურთ ჯვარიონზე თავდასხმის მთავარი მიზანი საკულტო დროშის წართმევა იყო, ეს იმ დროის ამბად შეიძლება მივიჩნიოთ, როცა ქართველები და ქისტები სარწმუნოებრივად გაიყარნენ. როგორც ცნობილია, ჩრდილო კავკასიელ ხალხებს შორის ისლამი ყველაზე გვიან (მე-17 ს.) ქისტებმა მიიღეს. ჯვარიონზე თავდასხმა შეიძლება მე-17 ს-ის ბოლოსკენ მომხდარიყო.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნე, ამ სახიფათოდ სავალი გზების გამო ხევსურთ ჯვარიონი კარგად აღჭურვილი მოგზაურობდა. აქ მთავარი და საყურადღებო ის არის, რომ ხევსურები როგორც კი შემოდოდნენ თუშეთში, მათთვის უხიფათო ზონაში, თუშებისადმი პატივისცემისა და მოკრძალების ნიშნად ისინი საომარ იარაღს ტყეში, სადმე კლდეში მალავდნენ და მხოლოდ ხანჯლებს იტოვებდნენ. ცნობილია, რომ ხანჯალი სამოსის აუცილებელი ატრიბუტია და მას არავინ იცილებდა. ამასთანავე ჯვარიონს, თავის სამწყსოში ნიშების შემოვლისას, შეწირული პირუტყვის დასაკლავად ხანჯალი მუდამ თან უნდა ჰქონოდა.. იარაღის სამალავი, სადაც ძირითადად ცეცხლსასროლ იარაღს და ხმლებს ტოვებდნენ, წინასწარვე ჰქონდათ ამოჩემებული. თუშეთში შემოსვლისას ინახავდნენ და გასვლისას ისევ აღიჭურვებოდნენ. ეს იყო ნიშანი იმისა, რომ ჯვარიონი თუშეთში, მისთვის უხიფათო გარემოში შედიოდა,

სადაც მათ თავისი სალოცავები იცავდნენ და მოძმეთა შორისაც იყვნენ. იქ იარაღის ტარების საჭიროება არ იყო, სადაც, ასევე სტუმარ-მასპინძლობის, ჯვრისა და საყმოს წესით და მადლით მათ სიცოცხლეზე პასუხისმგებელი მასპინძლები ეგულებოდნენ.

ხევსურთ ჯვარიონს თუშები დიდი პატივით ხვდებოდნენ, ლხინში გვერდით ედგნენ და ჭირს კი უმაღავდნენ. ამასთან დაკავშირებით საილუსტრაციოდ ერთი შემთხვევა შეიძლება მოვიტანოთ - სოფელ შენაქოში ოჯახს დედა გარდაეცვალა. „სახევსურო ალუდები“ უკვე მოხარშულია, ხევსურთ ჯვარიონს დღედღებზე ელოდებიან, სოფელი კი მგლოვიარეა. გამოვიდნენ გარდაცვლილის შვილები და სოფელს გამოუცხადეს - „წეს-რიგი წეს-რიგია, ნუ ჩავშლით, ხევსურები შორიდან მოდიან და ცოდვები არიან ჩვენ რომ აქ ცუდი ამბავი დავახვედროთ“. მათი მოსვლის დღეს გარდაცვლილის შვილებმა საერთო წეს-რიგში ჩართვით მაგალითი აჩვენეს ისეთი, რომ ჯვარიონმა ვერც კი გაიგო სოფლის მწუხარება. მათი წასვლის შემდეგ კი სოფელმა წესისამებრ იგლოვა ახალგარდაცვლილი თანასოფლელი.

ასევე საყურადღებოა ისიც, რომ რაც არ უნდა მომხდარიყო, როგორი საშუღლარი და გაუგებრობაც არ უნდა ჰქონოდათ, ჯვარიონი თუშეთში მოლოცვის დროს, ერთმანეთში არ იკამათებდნენ, მითუმეტეს არ იჩხუბებდნენ და არც სანყენოს რამეს ეტყოდნენ ერთმანეთს. ადგილობრივებთანაც მეტად თავაზიანები იყვნენ. ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება რომ ჯვარიონს შორის თუ რამე გაუგებრობა მოხდებოდა, საქმეს თუშეთიდან გასვლის შემდეგ გაარჩევდნენ. ჩანერილი მაქვს ერთი უბრალო ამბის გამო, როგორ მისცა შენიშვნა ხუცესმა დასტურს, ამ უკანასკნელმა კი მორჩილად მიიღო შენიშვნა და მოიბოდიშა: „ათნიგენობას ჩამოვიდოდეს ხევსურებ, ჯერ ისინი მოვიდოდესად მემრ დინყებოდ ათნიგენებ. 7-8 კაც მოვიდოდ ცხენებით. „სახევსუროს“ ეძახოდეს, შეხკიდებდეს ქვაბს, მთლიან სოფლის ხარჯზე დახვებოდეს... ხევსურებ ერთ დღეს ერთ სოფელში დარჩებოდეს, მეორეს - მეორე სოფელში. დეკანოზი იქნებოდა ერთი... მთელ თუშეთს მივლიდეს

ჩალმა-გომენარ-პირიქითს... საბოლოოდ რო შესწყდა მაგათი მი-
მოსვლა, ჩხუბ მოსვლიც ხევსურებს, ჩვენ სოფლებში არ ჰქონდ
უფლება ჩხუბისა. სახანმატოს ვეძახით (ბუხურთის სალოცავი
ნ.ა.), იქ ცარელა ჭიქა მასრი ხევსურმ. მე მივანვად, დაცალად გად-
მომიგდო. მე ხელში ვერ დავიჭირ, დავარდად გატყდ. ხევსებერმ
დუძახ - „არ ხართა გონთ?“ - „ჩემი ბრალი ას“. სამჯერ თქვეს.
-„ ჩემ ბრალიად გიჩვენებთ ყოფასავ, გადავალთავ ბორბალოსავ“.
ბორბალოზე გადასვლით იმათ, ველარ ვიც რაზეამ მუვიდ ჩხუბიდ
ერთ კაც მეკლ, ჩვენთან კი წეს არ იყვ ეჩხუბათ“(იროდი ტომეს
ძე ცოცანიძე,77 წლის, სოფ. ბუხურთა, 1976 წ.).

თუშეთში ჩანერილი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით
ირკვევა, რომ თუშები „ხევსურთმოესთვის“ საგანგებოდ ემზადე-
ბოდნენ და იმის მიხედვით, თუ რისი დალოცვა სურდათ, ზოგი
მხოლოდ სანთელ-ზედაშით ხვდებოდა ხევსურთ ჯვარიონს, ზოგი
კი - „ქვაბ - საკლავით“, ანუ საამისოდ საგანგებოდ მოხარშული
ლუდითა („სახევსურო ალუდი“) და შესანირი ზვარაკით.

ხევსურები ცხენებზე და ჯორებზე ამხედრებულები მიდიოდ-
ნენ თუშეთში. თითო ჯვარიონი 7-8, 9-10 კაცისგან შედგებოდა,
როგორც გადმოგვცემენ „ხევსურთმოეს“ მომსწრენი (კატო ქრის-
ტოს ასული ჯამრულიძე-თათრულაიძე, 88 წლის, ს. ლალისყური,
1980 წ.).

ზოგი სოფელი სახევსურო ლუდს ყოველწლიურად ხარშავდა
და ხევსურთ ჯვარიონიც ღამეს იქ ათევდა. მაგალითად, სოფელ
ხისოს მკვიდრის გადმოცემით ისინი სახევსურო ლუდს ყოველწელს
აყენებდნენ, სოფელ საჩილოლოშიც წმინდა გიორგი ნაღვრისპირის
სალოცავში მიდიოდნენ, სადაც ასევე ლუდს და საკლავს ახვე-
დრებდნენ (ბოჭორიძე 1993, 291). ისე, რომ თუშეთში ხევსურების
მოსვლისათვის „სახევსურო ალუდი“ სასოფლოდ ცალკე იხარშე-
ბოდა და მათთვის ცალკე იდგმებოდა საალუდე კოდი, ლუდთან
ერთად ახვედრებდნენ საკლავსაც. ეს ძირითადად ის სოფლები
იყო, სადაც ორივე ჯვარიონის ნიშები იყო და სადაც უღამდებო-
დათ და ღამისთევით დარჩენა უხდებოდათ. ზოგი კი, ვისაც უფრო

დიდი სამხვეწრო ჰქონდა, ოჯახი ცალკეც დადგამდა საგანგებოდ სახევესუროდ მოხარშულ ალუდიან კოდს და ჯვარიონს დაახვედრებდა, თუმცე შეიძლება ლამისთევა მათ სოფელში არც უწევდათ.

ხევესურთ ჯვარიონი სოფელში არ შედიოდა, სოფელს თავზე გადაუვლიდნენ და პირდაპირ სახევესურო ნიშებთან მიდიოდნენ. სოფლელებიც იქ მიდიოდნენ მათთან შესახვედრად. თუ სადმე ნიში შიგ სოფელში იყო, მაშინ ჯვარიონი კაცების სავალი გზით ნიშთან მივიდოდნენ, იქ მიიღებდნენ სოფლელებსაც, იქ დალოცავდნენ. საცხოვრებელ სახლებში შესვლა კი სრულიად გამორიცხული იყო. მხოლოდ ახალაშენებულ, უცხოვრებელ სახლებს დალოცავდნენ. ჯვარიონი ღამეს, ჯვარის დროშებთან ერთად, ნაბდებში გახვეულები, თავისი სალოცავის ნიშთან ათევენენ (ბოჭორიძე 1993, 288).

თავისი „ჯვარ-ხატების“ ნიშების მოლოცვის გარდა, ხევესურთა ჯვარიონის მიერ თუშეთში შესასრულებელ აუცილებელ რიტუალს, წარმოადგენდა თუშების ახალაშენებული ციხეების, ახალმოსახლეთა სახლების დალოცვა, ავადმყოფთა მკურნალობა, იშვიათად დამნაშავის დარისხება, ფათერაკით დაღუპულთა „სულის დახსნა“ ეშმაკთა და ავსულებისაგან და მათი „შინ მოყვანა“. თუშეთში იყო რწმენა, რომ არაბუნებრივ სიკვდილს, მაგალითად კლდეზე გადავარდნა, წყალსა და ზვავში დახრჩობა, მენყერში მოყოლა... ავსულები იწვევდნენ, მათგან მოკლულთა სულები მათვე რჩებოდათ. ამიტომ ყველა ცდილობდა, რომ ხიფათით მკვდარი თავისიანის სული ავსულთაგან გამოეხსნა. ამისთვის დაკლავდნენ შავი ფერის თხას და გადაადგებდნენ იქ, სადაც უბედური შემთხვევა მოხდა; ბოჭორიძის ჩანანერის მიხედვით იცოდნენ ცხვრის და ქათმის დაკვლაც. შემდეგ კი გარდაცვლილის სულს ხევესურთ ჯვარიონსაც მოაყვანინებდნენ. გ. ბოჭორიძის ჩანანერის მიხედვით ოჯახი „ხევესურს დროშით და ერთ თუშს გაგზავნის „სულების მოსარეკად“. ნავლენ, მივლენ და დაბრუნდებიან. იქიდან მოსვლაში თუში ხევესურს წინ არ უშვებს, თითონ წინ უნდა უსწრებდეს. იტყვიან: „თუ ხევესურმ გაუსწროო, არ ვარგაო“. მოდის ხევესური და მოიყვირის:

„მოვალ და მომიდის სულები მავანი კაცისაო“ და ასე დაბრუნდებიან. ხევსურს აძლევენ ერთ მანეთს“ (ბოჭორიძე 1993, 304-305). ხევსურების მიერ სულის მოყვანის რიტუალი სხვაგანაცაა აღწერილი (ცოცანიძე 2019, 126). ჩემი საველე მასალების მიხედვითაც, ოჯახის მიერ ჩატარებული ღონისძიების გარდა, როცა უნიშნო შავ თხას კლავდნენ და შემთხვევის ადგილზე აგდებდნენ, დამატებით ხევსურთ ჯვარიონსაც იწვევდნენ სულის მოყვანის რიტუალის შესასრულებლად და ეს უშუალოდ კოპალას ჯვარიონის ფუნქცია იყო. საყურადღებოა, რომ ერთი ადამიანის სულის მოყვანას მრავლობით რიცხვში მოიხსენიებდნენ და მათი თქმით სულები მოჰყავდათ. ჩემი ჩანაწერის მიხედვითაც ამ რიტუალის შესრულებისას წინ ხევსური არ უნდა წამოსულიყო, რადგან მიაჩნდათ, რომ სული იქვე დარჩებოდა. ამაზე თვითონ ჯვარიონის წევრი აფრთხილება გამყოლ თუშს: „ჩვენ ერესტეს ცოლ დალი ზვავმ. ერესტემ ხევსურებს, რო მოიდნეს, სულთ მოვარეკვიებავ, შენაქოთა ხელათ თისოი-დედისძმა, გახყვ ხევსურს, სიაც ზვავმ დალი...მემრ ღამეიად ვსხედვართ ბალებიდ ჩამოჩინდეს გალმ ტყეშიითა დროშაის ჟღრიალით. ეთქვ კი ხევსურს, რო წინ არ გამომიშვავ, ჩემზე წინ თქვენ იარეთავ, თვარ სულ იქავ დარჩებავ. „მოალივ“, ყვირილით მოდიოდის ის ხევსურ, გარეე მახსონს, „მოალიოდ მომიდიანავ ანოს სულნივ“ - ტყემ ხმა აძლიის, საშინელა იყო, რო სვიოდ რაიდ. მოვიდნეს, მოვიდნესად სიაც გვენვავ, გადმოფრინდავ ის ხევსურივ, წინავ თისო შემუჟძღვაოდ... თავის დროშიათავ იქ გადავარდავ. იყვირის - „მოვდიოდიდ მოვრეკნევ ანოს სულნივ“, სამჯერ დიყვირის“ (კატო ქრისტოს ასული ჯამრულიძე - თათრულიაძე, 88 წლის, სფ. ლალისყური, 1980 წ.).

იგივე რწმენა ხევსურეთშიც იყო, თავმოკლულის და წყლით დაღუპულის სულის სახსნელად ყველგან კოპალას დროშა „მიჰყავდათ“ (ოჩიაური 2005, 80)

გარდა ახალაშენებული ციხეების, სახლების დალოცვისა და ადამიანთა მკურნალობისა, იშვიათი, მაგრამ მაინც იყო შემთხვევა დამნაშავეის დასჯისა. ჩანერილი მაქვს სოფელ გირევეში მომხდარი

ამბავი, შვიდი წლის ბიჭის ხევსურთა ჯვაროსნის მიერ „დარისხები-სა“, „დაკოჭვისა“. ის მეზობელმა ქალმა ვითომ მოპარული კვერცხების გამო დაასჯევინა. თურმე თავად ხევსურები ეხვეწებოდნენ - „ნუ გაგვაკეთებინებ ამას, შენთვისაც არ არის კარგიო“, მაგრამ გავეშებულ ქალს წინ ვერ აღუდგნენ. ბავშვი ძალით დააკავეს, გაკოჭეს და დროშა „დააბერტყეს“. რა თქმა უნდა, ამ ემოციურმა სტრესმა ბავშვი ჭკვიდან შეშალა. იცხოვრა სიბერემდე. არავის ერჩოდა მაგრამ უჩვეულოდ იქცეოდა, მაგალითად, ზამთარში დაიწყო ვაშლის ხის მოჭრა. როცა ჰკითხეს რატომ სჭრიო, ეგ ხომ ვაშლის ხეაო, - მამ რად არ ასხიაო - იყო პასუხი და ხის მოჭრა გააგრძელა. სამწუხაროდ, შეიძლება ეს დამთხვევა იყო, მაგრამ გადმოგვცეს, რომ ვინც ეს ბავშვი დაარისხებინა, ოჯახი მთლიანად ამოწყდა.

ხევსურეთში „დაკოჭვა“ იცოდნენ მაცილ-ემმაკისგან მოხიბლულებისა, სულიერად ავადმყოფისა (მაკალათია 1935, 241; ჭინჭარაული 2005, 279; მინდაძე 2016, 175). თუშეთში კი ნებისმიერ დალოცვაზე „დაკოჭვას“ იტყოდნენ. დაკოჭვის დროს დროშის „კოჭს“ - ტარის ქვედა ნაწილს დასაკოჭ საგანზე, ადამიანზე... ადგამდნენ. დალოცვა ანუ „დაკოჭვება“ თუშეთში იცოდნენ ცხენების და ძროხებისაც: „იმ ხევსურებს აკოჭვებდეს ხალხს, ვისაც უნდოდ. ზოგთ ცხენებიც ძროხებიც დაკოჭვიან. ძროხებ სუ ქვათად ხეთ მოხვდნიან იმ დროშაის ჟღერიალზედ. მეკვამურთ, ვისაც უნდოდ, ვისაც ცხენ-ძროხა ეხოცებოდეს ისინ მორეკავდეს, ფულს აძლევდეს დაკოჭვაში, დალოცვიებდესად დროშა აჟღერიალიან“ (კატო ჯამრულიძე, 88 წლის, სფ. ლალისყური, 1980).

რა მოვლენა იყო „ხევსურთმოე“?

როდის შეიძლება იყოს გაჩენილი?

რა სახე აქვს ხელოვნურად აღდგენილ რიტუალს?

აი, ის კითხვები, რასაც შეიძლება პასუხი გაეცეს.

როგორც ცნობილია ქართველი მთიელები ქრისტიანულ სარწმუნოებას წინ აღუდგნენ: „და წარვიდა წმიდაი ნინო და ებისკოპოსი იოვანე და მათ თანა წარიყვანა მეფემან ერისთავი ერთი, და

მივიდეს და დადგეს ნობენს. და მოუწოდეს მთეულთა, პირუტყვეს სახეთა მათ კაცთა: ჭართალელთა, ფხოველთა, გუდამაყრელთა და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანთაი ჭეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვნებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათლისღებაი. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვილი მათ ზედა და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი.

გარდამოვიდნეს მუნით და დადგეს ჟალეთს, და უქადაგეს ერწო - თიანელთა. ხოლო მათ არა შეინყნარეს და ნათელ - იღეს, ხოლო ფხოველთა დაუტევეს ქუეყანაი მათი და გარდავიდეს თუშეთს. და სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცეს. არამედ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლისღებაი. ამისთვისცა წარკბეს იგინი, შესცთეს, რომელნიმე უკუანაისკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ებისკოპოსმან, რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღესამომდე“ (ქართლის ცხოვრება 2008, 140-141).

როგორც ჩანს, ფხოველთა დიდმა ნაკადმა, სარწმუნოებრივ ნიადაგზე თავისი ადგილ-მამულიდან აყრილებმა, თავიანთი სალოცავების ნიშები თან წაიღეს. ეს მათთვის უმთავრესი მისია იქნებოდა. სინამდვილეში ხომ ისინი თავისი რელიგიური განცდების გამო აიყარნენ მამა-პაპეული სამკვიდროდან. ქართლის ცხოვრების ცნობა ადასტურებს იმას, რომ თუშეთში ფხოველთა მასობრივი გადასახლება მოხდა და ეთნოგრაფიული მასალები კი მოწმობს იმას, რომ ამ გადასახლებისას თავისი სალოცავების ნიშები მათ თან წაიღეს. ნიში (ნიშანი) დიდის მცირე ნაწილს გულისხმობს. იგი მთავარი სალოცავის ნაწილი და სიმბოლოა, მისი ნიშანია. როგორც ცნობილია, ადგილგადანცვლებული ხალხი ძირითადი ხატიდან (სალოცავიდან) ერთ ქვას აიღებდა და ახალ საცხოვრებელ ადგილში ამ ქვაზე სამლოცველოს აშენებდა. ეს ახალი სალოცველო იყო ძველის, მთავარი, ძირითადი სალოცავის „ნიში“ (ჭინჭარაული 2005, 676). ნიში ყოველთვის მიაქვს მას ვინც მთავარი სალოცავის სივრციდან გადის იმედად იმისა, რომ სადაც მიდის, იქაც თავისი სალოცავისგან დაცული იქნება. ვერა ბარდაველ-

იძის განმარტებით, ადგილობრივ ღვთაებათა ნიშების მეზობელ ტომებში გავრცელების ერთ-ერთი გზა ხალხის გადასახლება იყო, რომლის დროსაც მათ თან მიჰქონდათ თავისი სალოცავების ნიშები (Бардавелидзе 2011, 28). სამოსახლოს შეცვლის დროს თავისი სალოცავის ნიშის თან წაღების ტრადიცია, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, ჩვეულებრივი მოვლენა იყო აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. ადამიანისთვის სამშობლოს გრძნობაზე მეტი მიზიდულობა აქვს თავის „ჯვარ-ხატებთან“ ურთიერთობას. სადაც არ უნდა წავიდეს მას თავისი რელიგიური ვნებები მუდამ თან ახლავს და ადგილ-მამულიდან მონყვევტილი ცდილობს თავისი მამაპაპეული სალოცავის ნიში თან წაიღოს¹.

თუშეთში გადასული ფხოველები, როგორც თავისიანები, თუშებმა ლტოლვილებად მიიღეს და თავის გვერდით, თავის სამკვიდროში შეიფარეს. ისინი უცხოებივით, ამანათის სტატუსით რომ მიეღოთ, მათ აუცილებლობად სოფლის გარეთ, გამოსაცდელი ვადით მისცემდნენ დროებით საცხოვრისს, როგორც ეს მიღებული იყო მთიელთა ტრადიციულ ყოფაში და იქვე ტოპონიმიც გაჩნდებოდა - „ხევსურთ ნაცხოვრაი“ და დარჩებოდა კიდევაც. ასეთი რამ თუშეთის მთელ სივრცეზე არ გვხვდება, მაშინ როცა გვაქვს ხსოვნაში ტოპონიმებად ქცეული „დიდოთ ნაცხოვრაი“, „დიდოთ ღელი“, „დიდოთ ჯვართანაი“... არც ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალების მიხედვით და არც ტოპონიმიკური მონაცემებით

¹ ასე ჩამოიტანეს თუშეთიდან ალვანში ჩამოსახლებულებმა თუშური სალოცავების ნიშები. სოფელ ჰელოს მცხოვრებლებმა მე-20 ს. 60 იან წლებში თავისი სოფლის ჯვრის ნიში დააბრძანეს სანალაროს მთაზე, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ჩრდილოეთ მხარეს და დღესაც ჰელოელები, ვინც მთაში ვერ მიდის, ნიშთან ლოცულობენ იმ დღეს, როცა მთაში მათი სოფლის დღეობაა. უნდა აღინიშნოს რომ, თავისი სალოცავის ნიშის თან წაღების ტრადიცია დღემდე გრძელდება. ცოტა ღიმილის მომგვრელი შეიძლება იყოს, მაგრამ ფაქტია, ამერიკაში ნიუ-იორკის შტატის ბინადარმა დოქტორმა თუშებმა თავისი სოფლის სალოცავის ნიში ჩამოაბრძანეს თუშეთიდან და ამერიკაში უნდათ გადაიტანონ. დასავანებელი ადგილიც უკვე მონიშნული აქვთ - „ყველაზე მაღალ ადგილასო“. ამ საქმეს კოვიდის პანდემიის უმოძრაობამ შეუშალა ხელი და დროებით შეაჩერა. ადამიანი თავის რელიგიურ ნეს-რიგს იქ ალასარულებს სადაც არის და როგორც არის.

თუშეთში ფხოველთა ცალკე ნასახლარი არ დასტურდება. ამით შეიძლება ვთქვათ, რომ თუშებმა ისინი ლტოლვილებად მიიღეს და ყოველგვარი წინაპირობის გარეშე თავის სოფლებში ჩაისახლეს. ფხოველებისა და თუშების ახლობლურ ურთიერთობაზე მეტყველებს მათი შემდგომი ურთიერთობა. ხევსურები დღესაც თუშებს ბიძაშვილებს ეძახიან. როგორც ჩანს, ფხოველები თუშეთში კარგა ხანს დარჩნენ. მათი ახლობლობა მათი დიდხანს ერთად ყოფნის შედეგია. ხევსურების თუშეთში დიდხანს ცხოვრებით შეიძლება აიხსნას ხევსურებსა და თუშებს შორის „გასაოცარი დიალექტური მსგავსება, ლექსიკისა თუ ინტონაციის მხრივ“, რაც თ. ოჩიაურს თუშეთში ყოფნის დროს შეუნიშნავს (ოჩიაური 1967: 60). იგივეს ადასტურებს სხვა ავტორიც და აღნიშნავს, რომ ხევსურების თუშეთში დიდხანს ყოფნას ცხადყოფს ენობრივი მონაცემები, განსაკუთრებით ამ დიალექტთა მეტყველების ინტონაციური იგივეობა და ზოგადადაც საკმაო სიახლოვე, „ენობრივი ანალიზის ყველა დონეზე“ (ცოცანიძე 2019, 130). იგივე ავტორის შენიშვნით, IV საუკუნეში თუშეთში იძულებით ლტოლვილიმა ფხოველებმა „ბოლომდე შეინარჩუნეს ეთნიკური თავისთავადობა და დარჩნენ ფხოველებად, ეთნოკულტურულადაც და სარწმუნოებრივადაც - აღიარებდნენ და ილოცავდნენ თავიანთ, მათთან ერთად მიგრირებულ სალოცავებს“ (იქვე). თუშებსა და ხევსურებს შორის დიალექტური მსგავსება შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ საქართველოს ეს ორივე კუთხე დაშორებული იყო მის ბარს და დიალექტების, შედარებით ძველი ფენა იქ უფრო იქნებოდა შემონახული, უფრო ახლოს მდგომი ერთმანეთთან და ძველ ქართულთანაც. ხევსურების მეზობელი ფშავლების, იგივე ფხოველების ფშაური დიალექტი ქართლის ბართან სიახლოვემ უფრო მალე დაამორა იმ სიძველეს, რაც თუშურ და ხევსურულ დიალექტებს შემორჩათ.

ჩანს ფხოველების თუშეთში, თუშებთან დიდხანს ცხოვრების შედეგად გაჩნდა ის გამორჩეული ურთიერთობა თუშ-ფშავ-ხევსურებს რომ აქვთ. მათმა საკრალურმა ურთიერთობამ თავისებური ურთიერთვალდებულებებიც გააჩინა. სამეკობრეო თავდასხ-

მებსა და თავდაცვით ბრძოლებში ისინი ხშირად ერთად არიან. თუშეთის მინა-მამულის დასაცავ ყველა ბრძოლაში, რაც ხალხის ხსოვნას შემორჩა - ქვათემთის, ლაის, ფარსმისთაობის... „მაშველ ძმებად“ თუშეთის გვერდით ფშავ-ხევსურები არიან. დღესაც სოფელ გოგრულთის სასოფლო დღეობაში საგანგებოდ ისმება შესანდობარი ქვათემთის ბრძოლაში დაღუპული და გოგრულთაში დაკრძალული თოთხმეტი ფშაველი და ხევსური ვაჟკაცისა: „ჩვენ მაშველ ძმებსაც, ჩვენ ფშაველებსაც ხევსურებს მოიხსენიოს და ის თოთხმეტი მეომარი ხყავდეს თამადად გოგრულთაში რო ღმარხინანო“ - ამბობენ შესანდობარში. თუმცა ქვათემთის ბრძოლა როდის იყო, არავის ახსოვს.

„ფარსმისთაობასთანა“ დაკავშირებული თუშეთში, საჩილოლოელი, ნახევსურალი აბაიძეების გვარის გაჩენაც - ფარსმისთაობის მონაწილე აბასგან, რომელსაც ცნობილი ხმალი „ბანარაული“ ჰქონია. შემორჩენილია გადმოცემაც მისი ხმლის შესახებ: ბანარაულის პატრონი სამი წლის განმავლობაში რკინას ფხეკდა და ქათმის საჭმელში ურევდა. სამ წელს ქათმის სტომაქში გამოტარებით ნაგროვები რკინით დარკინა ხმალი. ამ ბრძოლის დროინდელი ხალხური ლექსის ფრაგმენტებიცაა შემორჩენილი:

„ფშაველებ გვიდებსა იმედსა, თოფისას დავხვევთ ალსაო,
თან სტანავ ორი ღულელი ერთ ეძახოდა ცხვასაო -
თითოს შევსწირათ ოროლი სიმაგრეს ნახოცთ მკვდარსაო.
ხელი დაიკრა აბამა, თოთიათამა ხმალსაო,
განათდა ბანარაული, ცა წმიდად უცემს თვალსაო“ (იროდი ცოცანიძე).

გადმოცემებიდან ჩანს, რომ თუშეთს თავშეფარებული ფხოველები თავის მინა-წყალს დაუბრუნდნენ, თუმცა როდის მოხდა ეს არავინ იცის, მაგრამ თუშეთთან კავშირი არ გაუწყვეტიათ. მათ თუშეთში დარჩათ თავისი სალოცავების ნიშები. როგორც უკვე აღვნიშნე, მიღებული ტრადიციის მიხედვით, სანამ მთავარი სალოცავების დღეობები დაიწყება, ყველა ძირითადი სალოცავის დროშა წინასწარ მოივლის თავის ნიშებს, როგორც

თავისი სათემო ტერიტორიის შიდა სივრცეში, ისე - მის გარეთაც. დღესაც ასეა თუშეთში... ხევსურეთიდანაც თავისი ნიშების მოსალოცად ჯვარიონი საუკუნეთა მანძილზე გადმოდიოდა თუშეთში და მათი მოსვლა - „ხევსურთმოეი“ აღინიშნებოდა. დღეს „ხევსურთსალოცაებში“ ყველგან აღარ აღესრულება კულტმსახურება და ისინი მიტოვებულები არიან. სულ რამდენიმე სოფელში - ქუმელაურთაში, დართლოში, ომალოში, ბუხურთაში... თულა აკითხავენ ადგილობრივები ხევსურთ სალოცაებს. კულტმსახურება სახევსურთებში ძირითადად იმ სოფლებში აღესრულება, სადაც ერთდროულად, ერთ დღეს არის სახევსურო და ადგილობრივი სალოცაეების დღესასწაულები. მაგალითად, სოფელ ქუმელაურთაში ჯერ იციან შაფურთობა, მერე მოილოცავენ „ხახმატში“, სადაც იშლება სუფრა და იკვლება საკლავები, სადაც დგას ზედაშეები და სადაც იმართება ქორბეღელა, ბოლოს კი სოფლის ბოლოზე - ბერ - ბაინდურის სალოცაეში მივლენ (ბოჭორიძე 1993, 283).

ნასახლარებზე არანაკლებ სევდიანი დასანახია შამბგადავლილი ხევსურთ სალოცავი პატარა კოშკები - ნიშები სასანთლე შუკუმებით, ზოგიერთის სახელიც კი ნაშლილა ხალხის მეხსიერებაში. ახალი თაობისთვის ის გაურკვეველი, უსახელო კოშკის ნაშთია, არა და ის ჩვენი წინაპრების უკვე ნაშლილი კულტურის ნაწილია. ერთ დროს ცხენების დგანდგართა და დროშების უღრიალით რომ ახმიანებდა გარემოს და ხალხს იმედს უსახავდა - ამქვეყნიური სიმშვიდისა და სამართლიანობისას, ურთიერთობისას და თანადგომისას.

„ხევსურთმოეს“ დღეობას, როგორც ჩანს, საფუძველი მაშინ ჩაეყარა, როცა ფხოველები თავიანთ მიწა-მამულში დაბრუნდნენ, პირველ ნასვლაზე თუშეთში ნაღებული ნიშები ველარ მიატოვეს და ყოველწლიურად იარებოდნენ მათ მოსალოცად.

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება ხევსურთა ჯვარიონის მიერ თუშეთის დალაშქრისა და დაბეგვრის შესახებ (Бардавелиძე 2011: 28), საგანგებო კვლევებით უარყოფილ იქნა შემდგომი პერიოდის მეცნიერთა მიერ (ოჩიაური 1967,

66, 135; ცოცხანიძე 2019, 128). როცა განიხილავს გადმოცემებში დაფიქსირებულ სიტყვა ბეგარას თ. ოჩიაური სამართლიან და სწორ დასკვნას აკეთებს... „თუშეთში მოგზაურობა ხევსური ჯვარონისა დამპყრობლების მიერ ბეგარის ასაღებად სიარულს კი არ ნიშნავს, არამედ თავის განაყარ მოძმე მოსახლეობასთან კონტაქტს და ამდენად მონათესავე ხატებში მოგზაურობას უდრის“ (ოჩიაური 1967, 66). ასევე ვეთანხმები ავტორს საბოლოო დასკვნაში, სადაც იგი ამბობს:... „ლეგენდებში დაცული თუშეთისათვის ბეგარის დასაღებად კოპალას მოგზაურობა სხვა ახსნას მოითხოვს. მართლაც, არსებული მასალის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება მასში დავინახოთ მოსაზღვრე დალესტნური ტომების, კერძოდ დიდოთა წინააღმდეგ მიმართული ლაშქრობანი“ (იქვე: 135).

ხევსურ ჯვარიონს თუშეთიდან თავისი დაკლული შესანიერი ცხოველების მარჯვენა „მხარ-გვერდი“, ტყავები და „სულების მორეკვიდან“ აღებული თითო მანეთი მიჰქონდათ, რაც ბეგარად არ ჩაითვლება. ეს შესანიშნავია, თანაც ნებაყოფლობით მიცემული. არც თუშ-ფშავ-ხევსურების ის ურთიერთობა ჰგავს დამბეგრავის და დასაბეგრის ურთიერთობას. თუ ამ ურთიერთობაში ფიგურირებს სიტყვა „ბეგარა“, ეს მაინც უნდა გავიაზროთ ისე როგორც ნებაყოფლობითი შესანიშნავი.

ჩვენს ხელთარსებული ეთნოგრაფიული მასალების მიხვედით, ხევსურთა ჯვარიონი ბოლოს მეოცე საუკუნის შუა წლებში გადმოვიდა (1954წ.). მანამდე 30 - იანი წლიდან კანტი-კუნტაღლა გადმოდიოდნენ. (1931 წ., 1935წ.).

მეოცე ს-ის 30-იან წლებში კომუნისტური რეჟიმის ანტირელიგიური პროპაგანდისა და აგიტაციის შედეგად ხევსურთა ჯვარიონს აეკრძალა თუშეთში გადმოსვლა და უკვე ვეღარ გადმოდიან, რასაც მრავალფეროვანი ფონიც შეექმნა: ამასობაში თუშეთი მოსახლეობისაგან ნელ-ნელა იცლება, ბარად ჩადის. სასოფლო მიწები კოლმეურნეობებს გადაეცათ და სოფლებში ცხვარი ჩააყენეს. საკოლმეურნეო საქმეებში ჩაბმული მოსახლეობა ზაფხულში მთაში ვეღარ ადის. თუშეთი თითქმის პარტახდება. ამას დაემატა

ის, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს მთებში დეზერტირთა და ყაჩაღთა თარეში გახშირდა. თანვე დაერთო, თუშეთში, არაკად დარჩენილი, მილიციონერის - კვაშალის სისასტიკეც: „... მემრო მეტა შიშიდ ხოცა იყოდ ცვარცაი, იჭერდეს. ეს მთავრობა რო შემოვიდად კარატიელიც რო იყო მილიციონერ, მემრ დეშინად (ჯვარიონს ნ. ა.) მემრ ველარ მოვიდნეს“ (კატო ქრისტოს ასული ჯამრულიძე-თათრულიაძე, 88 წლის, სოფელი ლალისყური)

ისე, რომ „ხევსურთმოეს“ რიტუალს ბოლო მოუღო სამთავრობო ანტირელიგიურმა პროპაგანდამ, რასაც თანვე დაერთო ქვეყანაში შექმნილი არასახარბიელო, მძიმე მდგომარეობა, რაც გამონვეული იყო მეორე მსოფლიო ომის დროს გაჩენილი დეზერტირების, ყაჩაღების და ანტისახელმწიფოებრივი ჯგუფების თარეშით².

როგორც კი მთავრობის ანტირელიგიური პროპაგანდა შენეღდა, თუშებმა ისევ დაიწყეს თუშეთში, თავიანთ მამა-პაპეულ სამკვიდროში სიარული, მაგრამ მხოლოდ ზაფხულობით, რადგან ზამთარში ბარის რბილ კლიმატს შეჩვეულებისათვის უკვე ძნელი იყო მთაში ცხოვრება. თანაც მომავალი თაობა სწავლა-განათლებით დაკავდა. ისე, რომ როგორც კი ბავშვებს სკოლიდან დაითხოვდნენ, ოჯახები ისევ მთაში მიდიოდნენ. ერთ-ერთი მთავარი და განმსაზღვრელი მიზეზი თუშების მთაში სიარულისა იქ დარჩენილი „ჯვარ-ხატები“ იყო. ზამთრის დღეობებიც ზაფხულში გადმოიტანეს და ყველა რიტუალს წესისამებრ აღასრულებდნენ. მთაში რეგულარული სიარული ბარის ცხელი კლიმატისგან თავის გარიდებაც იყო.

სწორედ ამ პერიოდშივე ხევსურების დიდი ნაწილი, მთავ-

² სხვათაშორის, თუშეთის, პირიქითის ხეობის განაპირა (ჰელო, ჭონთიო) სოფლების საბოლოო დაცლა და ბარში ჩამოსახლება ამას უკავშირდება: „შიშიანობას გამოეხვეწნენ“. პირველ ხანებში პატარა სოფლები დიდ სოფლებს შეუერთდნენ - გირევში ჩამოვიდა დაქიურთა და ნაკუდურთის მოსახლეობა, ფარსმაში - ბასოელები... ბოლოს კი კომპაქტურად შეყუჟულმა მოსახლეობამ ერთიანად დატოვა მამაპაპეული სამოსახლო. შიშიანობა როცა არ იყო თუშებმა „კახეთ-თუშეთობა“ დაიწყეს, რაც გულისხმობდა - ზამთარში ბარში და ზაფხულში მთაში ცხოვრებას (აზიკური 1985, 92-99).

რობის ძალდატანებითა და წისქვილების მიშლა-მოშლით, ბარში ჩასახლეს. როგორც ჩანს ხევსურთა „ხელწმინდა კაცები“ თავის მოვალეობას მაინც ასრულებდნენ. თუშეთში ისინი ბოლოს 1954 წელს ერთხელ კიდევ გადმოვიდნენ. უნდა ითქვას, რომ ხევსურთა ჯვარიონის მოგზაურობას ხელი ბევრმა სიძნელემ შეუშალა - ანტირელიგიურმა პროპაგანდამ, მეორე მსოფლიო ომის შედეგად გაჩენილმამ დეზერტირობა და არეულობამ, ხევსურების ბარში ძალდატანებითა მიგრაციამ, ასევე თუშების ბარში ჩასახლების შემდეგ საკოლმეურნეო მოძრაობამ...

თავის დროზე ხევსურთა ჯვარიონის მოგზაურობამ თუშეთში დიდი როლი ითამაშა თუშ-ფშავ-ხევსურეთის კუთხეთა ურთიერთკავშირსა და აქედან გამომდინარე ურთიერთვალდებულებებში - ისინი ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან და გაჭირვების დროსაც (მეზობელ ტომთა თარეშები) მხარში ედგნენ ერთმანეთს. თუშური ფოლკლორი გაფერებულია ამგვარი ამბების გალექსვით.

შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ თავიანთი სალოცავების ნიშები ფხოველებმა დევნილობისას თუშეთში თან წაიღეს. ეს ეთნოგრაფიული მასალიდან კარგად ჩანს და იმ მატერიალური კულტურის ძეგლებიდანაც თუშეთში ყველა სოფლებთან რომ არის ყორედ ნაგები ნიშების სახით და „სახევსურო“ ან „ხევსურთ სალოცავბად“ ინოდებიან.

ხევსურთა ჯვარიონის მოლოდინი თუშეთში ყოველთვის იყო, რადგან იმ თაობის წარმომადგენლები, ვისაც ახსოვდა „ხევსურთ-მოე“ და „სახევსურო ლუდების“ ხარშვა, ჯერ კიდევ იყო. შემდეგ კი თუშეთში ხევსურთა ჯვარიონის მოლოდინმა მეხსიერებაში გადაინაცვლა. მეოცე ს-ის 70 - იან წლებში ხევსურ და თუშ სტუდენტებში გაჩნდა სურვილი ამ ტრადიციის აღდგენისა, თუმცა სურვილი სურვილად დარჩა. 2020 წლის ზაფხულში, ივლისის მეორე ნახევარში, ხევსური და თუში ინტელიგენციის წარმომადგენელთა სურვილითა და ძალისხმევით ხევსურთა კარატის ჯვარიონი მეგანძურის, დასტურისა და მათი თანმხლები პირის შემადგენლობით გადმოვიდა თუშეთში. თუშეთის საზღვარზე მათ თუში ახალ-

გაზრდები ცხენებით დახვდნენ და თუშეთის რამდენიმე სოფლის შემოვლის შემდეგ ახმეტაში ჩავიდნენ, სადაც ამ რიტუალის აღდგენის მოსურნე ორგანიზატორები დახვდნენ. თუშეთის გზაზე მომხდარი მძიმე ავარიის გამო ჯვარიონის მოგზაურობა ნაადრევად დასრულდა.

როგორც მოსალოდნელი იყო, „ხევსურთმოეობა“, რა თქმა უნდა ის აღარ იყო, რაც წარსულში. ტრადიციულისა და ხელოვნურად აღდგენილ რიტუალს შორის დიდი სხვაობა იყო. მთავარი ის იყო, რომ ჯვარიონი თუშეთში მაშინ გადმოვიდა როცა ხევსურეთში ათენგენობები ჩავლილი იყო. ტრადიცია, დროში აცდენით, უკვე დაირღვა. თანაც ძველად, როგორც გადმოგვცემენ, ჯვარიონს გზის სწავლება არ სჭირდებოდა, ამჯერად კი მეგზურობა დასჭირდათ. ეს გაფერმკრთალება და მეხსიერების წაშლა ტრადიციის დიდი ხნის შეწყვეტის შედეგია და საზოგადოების რელიგიური აზროვნების გაფერმკრთალებასთანაა კავშირში და ფუნქციური დატვირთვა აღარ აქვს.

როგორც მოსალოდნელი იყო, რიტუალი იყო უკიდურესად სახვეცველილი და იმის დასტური, რომ ყველა რიტუალი და რეალია იმ დროისა და სივრცის კუთვნილებაა, რაშიცაა წარმოშობილი და სიცოცხლისუნარიანია მანამ, სანამ ხალხში მისი ღრმა რწმენა არსებობს; ეს იყო დასტური იმისა, რომ ხელოვნურად აღდგენილი რიტუალი შინაარსისაგან დაცლილია და მეტწილად სანახაობრივ ხასიათს ატარებს. ხევსურეთშიც და თუშეთშიც ხსოვნის დონეზელაა შემორჩენილი იმ სოციუმის ნევრთა აჩრდილები, რომელთა დროსაც ცხოვლად აღესრულებოდა აღნიშნული სანესჩვეულებო ტრადიციული რიტუალები. გზაც კი უკვე წაშლილი არის - თითო-ოროლა გამვლელ-გამომვლელის წყალობით ოდნავდა ეტყობოდა. ამ ბოლო წლებში ტურისტული ჯგუფებიც გაჩნდნენ და გაჩნდა იმედი, რომ თუშ-ფშავ-ხევსურეთის ოდითგანვე დამაკავშირებელი გზაც აღდგება.

თემის კვლევისას გაჩნდა ეჭვი, რომ თავად ფშავ-ხევსურეთშიც ჯვარ-ხატების საკრალურობა შესუსტებულია და რიტუალები

გაფერმკრთალებული.

ოდესღაც ღრმა შინაარსის მქონე სანესჩვეულებო და რელიგიური ემოციებით დატვირთული, შემდეგში კი ხელოვნურად აღდგენილი რიტუალი ყოველთვის უპერსპექტივოა და მხოლოდ კონკრეტულ პიროვნებათა მცდელობასა და ნება-სურვილზეა დაფუძნებული. ვერანაირი მცდელობა მას ძველ შინაარსს ვერ დაუბრუნებს. ეს პროცესი ბუნებრივად უნდა აღსდგეს და რწმენა უნდა ედგეს საფუძვლად. ამას კი ხალხში ბუნდოვნად მაგრამ ჯერ კიდევ შემორჩენილი ხსოვნის აღდგენა დაეხმარება.

ხევსურთა ჯვარიონის თუშეთში მოგზაურობის აღდგენა თავისთავად კეთილშობილური, მნიშვნელოვანი და სასარგებლო იდეაა. ეს ჩვენი წინაპრების საუკუნეებგამოვლილი ტრადიციაა, ჩვენი კულტურის ნაწილია, ჩვენს ფესვებთან კავშირია და რა თქმა უნდა, მას მოფრთხილება და ფაქიზი მოპყრობა სჭირდება. შეიძლება გონივრული გზის გამონახვა და გაცნობიერება იმისა თუ რა ფენომენი იყო და რა როლს თამაშობდა ის ქართველ მთიელთა ურთიერთობაში, ცხადია, ეს მეტად ძვირფასი ტრადიცია იყო, რადგან ურთიერთობაზე ღირებული ამქვეყნად არაფერია. პირველ რიგში საჭიროა ტრადიციის ძირფესვიანი შესწავლა და მისი შედეგების მიწოდება მათთვის, ვინც დღეს აღასრულებს ტრადიციულ კულტმსახურებას. ხევსურეთში ჯერ კიდევ შემორჩენილნი არიან „ხელწმინდა კაცები“, რომელთაგანაც ახალგაზრდა თაობას თავისი ფესვების გაცნობიერებისათვის, ფესვებთან მისუსტებული კავშირის აღდგენისათვის ბევრი რამის სწავლა შეუძლია. ფესვებთან კავშირი წინაპართა დანატოვარ მიწასთან კავშირსაც ნიშნავს, რაც მეტად ფასეულია.

შეიძლება ითქვას, რომ ხევსურთა ჯვარიონის მოგზაურობა თუშეთში ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილია, რომელმაც თავის დროზე დიდი და მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა საზღვრისპირა რეგიონებში მცხოვრებ ქართველ მთიელთა ურთიერთობასა და თანადგომის საქმეში.

დამონმებული ლიტერატურა:

აზიკური 1985 – აზიკური ნ., თუშეთის მეცხვარეობის ისტორიიდან („კახეთ-თუშეთობა“) // ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, 2, მეცნიერება, თბ.

ბოჭორიძე 1993 - ბოჭორიძე გ. , თუშეთი, მეცნიერება, თბ.

კანდელაკი 1988 - კანდელაკი მ. სამანი საქართველოს მთიანეთში, ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული შტუდიები, მეცნიერება, თბ.

მინდაძე 2016 - მინდაძე ნ. ქართული ხალხური მედიცინა, ჩვენი ღირსებანი, თბ.

ოჩიაური 1970 - ოჩიაური აღ. , ფშავ-ხევსურული პოეზია, თბ.

ოჩიაური 2005 - ოჩიაური აღ., ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, 2, (ბუდე-ხევსურეთი, შატილ- მიღმახევი), თბ., „ენა და კულტურა“.

ოჩიაური 1967 - ოჩიაური თ., მითოლოგიური გადმოცემები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბ., მეცნიერება

ქართლის ცხოვრება 2008 - ქართლის ცხოვრება, თბ. მერიდიანი, არტანუჯი.

შანიძე 1931 - შანიძე აკ., ქართული ხალხური პოეზია, 1, ხევსურული, ტფილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა.

ცოცანიძე 2016 - ცოცანიძე გ., ნელინადი მეცხვარეებთან, თბ., საუნჯე.

ცოცანიძე 2019 - ცოცანიძე გ. ხევსურთმოე და სახევსუროები (თუშეთისა და ხევსურეთის საკრალური ურთიერთობის ისტორიიდან), საენათმეცნიერო ძიებანი XLI, თბ.

ჭინჭარაული 2005 - ჭინჭარაული აღ. ხევსურული ლექსიკონი, თბ., ქართული ენა.

Бардавелидзе 2011 - Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, 2 изд., Тбилиси, კავკასიური სახლი.

JOURNEY OF KHEVSURS' JVARIONI TO TUSHETI

In Khevsureti, two weeks before the beginning of the religious festivities of Atengenoba held in summer, two 'Jvarioni' (two pilgrimage groups) of Khevsurs bearing the Karati and Khakhmat banners would journey to Tusheti, where they would pay homage to their sanctuaries, the shrines of Khakhmati cross and the Karati cross that existed in almost every Tushetian village, and were known under the name the 'sakhevsuros' (locals, Tushetian call Khevsurs').

The Khevsurs' Jvariani would travel to Tusheti along a long ago established route – after crossing the Borbalo pass, they would start their pilgrimage from the Pirikiti gorge (north of the Caucasus mountain range), then journey all over Tusheti, and return passing the Gometsari gorge, then upstream toward the source of the Alazani river and across the Borbalo mountains, back to Khevsureti, where the Atengen festivities were going to start – the celebration of the Karati khati (shrine) in the Liqoki gorge, by the village of Chalai, the main sanctuary of Kopala, and the celebration of the Khakhmati Jvari (cross, sanctuary) near Khakhmati settlement, at the shrine of Giorgi Naghvarmshvenieri (of beautiful stream)..

The sacral niches of Khevsureti sanctuaries in Tusheti should have appeared when the inhabitants of Pkhovi (Pshavi and Khevsureti) evading the enforced spread of Christianity took refuge in Tusheti (The Georgian Chronicles, 4th c.). Apparently, they took with them into exile some sacral objects from their shrines (displaced persons would take one stone from the main shrine and build a new shrine for that stone in their new residence, in the form of a niche). The tradition of Jvarioni journey would have started when the main part of the Khevsurs returned back to Pkhovi.

The rituals performed by the Khevsur Jvarioni in Tusheti, in parallel with paying homage to the «Khevsurtsalotsavi» (place of Khevsurs' worship) niches, included the blessing of the fortresses and houses newly

built by the locals, the treatment of the sick; releasing the souls of the unfortunate victims of tragic accidents from the captivity by the avsuli (evil spirits), - as it was believed that the demon of the place had caused the fatal accident and the perished persons would remain imprisoned by it until a Khevsur khutses (presbyter, elder) rescued him by performing prescribed rituals.

The journeys of Khevsur Jvarioni to Tusheti were forcibly stopped in the 1930s as a result of the anti-religious propaganda of the communist regime. The desire to revive this ancient tradition arose recently among the representatives of the Khevsur and Tush intelligentsia, and through their efforts, in the summer of 2020, the Khevsur Jvarioni moved to Tusheti to pay homage to their shrines. As expected, the ritual appeared to be radically altered – as a testament to the fact that all rituals and practices belong to that specific span of time in which they have originated, and remain alive as long as people have a deep belief in them; This was indeed a proof of the fact that any artificially restored ritual is devoid of real content and is largely just a show in nature.

In both Khevsureti and Tusheti, only phantoms within people's memory are preserved of the members of the socium that existed in the times during which the above-described customary rituals were performed as a part of living traditions.